

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98.06

О. А. Самойленко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

СЛІДЧА ТА СЛІДЧО-РОЗШУКОВА МОДЕЛІ ТИПОВИХ СИТУАЦІЙ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті використано концептуальний підхід до розуміння змісту типових слідчих ситуацій розслідування кримінальних правопорушень. Проведено аналіз специфіки розшукової діяльності слідчого та сучасної інформаційної моделі злочину. Констатується про двовекторність тактичних завдань розслідування, яка дає автору підстави виокремлювати слідчу та слідчо-розшукову моделі типових ситуацій розслідування. Автор доходить висновку, що слідчо-розшукова модель ситуації передбачає наявність фактичних даних про злочинні наміри встановленої/невстановленої особи або групи осіб учинити кримінальне правопорушення, вона визначає такі напрями діяльності слідчого, як виявлення, викриття та документування злочинної діяльності особи або групи осіб.

Ключові слова: злочин, кіберпростір, класифікація, модель слідчої ситуації, негласні слідчі (розшукові) дії, розшукова діяльність, слідча ситуація.

Постановка проблеми. Озброєння слідчого знаннями про те, які ситуації можуть скластися під час розслідування злочинів окремого виду і як необхідно в них діяти, щоб досягти успіху, є головним завданням методики розслідування злочинів [1, с. 47]. Теоретичні питання слідчих ситуацій порушує кожний дослідник, сфера наукових інтересів якого стосується методики розслідування злочинів. Однак науковий підхід до класифікацій слідчих ситуацій розслідування залишається незмінним, хоча сформувався він ще в 90-х роках ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах процесу розслідування злочину слідча ситуація традиційно зводиться до сукупності відомостей про злочин та умови його розслідування на певному етапі цього процесу [2, с. 29–30; 3, с. 90–94; 4, с. 23–27; 5]. Вагомий внесок в обґрунтування позицій щодо змісту слідчих ситуацій, їх класифікації зробили Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, С.В. Веліканов, А.Ф. Волобуєв, Т.С. Волчецька, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, В.Г. Гончаренко, Н.Л. Гранат,

Г.Л. Грановський, Г.А. Густов, Л. Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.О. Образцов, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Мета статті – інтерпретувати зміст типових слідчих ситуацій через особливості організації слідчої діяльності в сучасних правових умовах; визначити моделі слідчих ситуацій розслідування.

Виклад основного матеріалу. Типова слідча ситуація – це наукова абстракція, утворена на підставі апріорних знань, є результатом узагальнення й аналізу емпіричного матеріалу, у ній відображено найбільш загальні риси, що характеризують перебіг і стан розслідування на певному етапі (вихідному, початковому, подальшому) [6, с. 106]. Високий ступінь наукової абстракції зумовлює її вагоме теоретичне та методичне значення для розроблення низки питань криміналістики. Якщо конкретна ситуація є відображенням стану досудового розслідування конкретного кримінального провадження, то

типова є результатом наукового узагальнення слідчої практики [7].

Отже, зміст типових слідчих ситуацій треба інтерпретувати через особливості організації слідчої діяльності в сучасних правових умовах.

Організаційний аспект слідчої діяльності до 2012 року був зумовлений нормою ст. 4 «Обов'язок порушити кримінальну справу і розкрити злочин» КПК України 1960 року [8]. Слідчий був зобов'язаний порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, ужити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання. Тож здійснення слідчим діяльності з розслідування злочину апіорі було пов'язано з виявленою подією злочину; завдання щодо встановлення факту відсутності події злочину науковці не враховували, оскільки злочинна подія не піддавалася сумніву.

Чинний КПК України не є категоричним щодо умов початку досудового розслідування, закріплення в ст. 214 обов'язку слідчого щодо невідкладного внесення відомостей із заяви або повідомлення про злочин до ЄРДР, не дозволяє на момент початку слідчої діяльності вважати подію злочину встановленою, унаслідок чого оперативні підрозділи не завжди володіють засобами отримання достовірних із позицій слідчого відомостей про злочин. Саме тому в чинному кримінальному процесуальному законі до словосполучення «слідча дія» додано якісні прикметники «розшукова» або «негласна... (розшукова)». Законодавець у такий спосіб акцентує на призначенні слідчих дій та їх комплексів в інших за сутністю слідчих ситуаціях досудового розслідування, що характеризуються потребою виявлення, викриття та документування злочинної діяльності особи або групи осіб у стадії досудового розслідування. Суттєве розширення інструментарію діяльності слідчих завдяки негласним слідчим (розшуковим) діям і заходам, що проводили оперативні підрозділи із залученням слідчого до процесу виявлення злочину, привело до того, що оперативно-розшукова діяльність увійшла до складу кримінальної процесуальної діяльності.

Аналізуючи специфіку діяльності слідчого, вважаємо за доцільне апелювати до думки Р.С. Белкіна про розшукову діяльність слідчого, що має бути спрямована на виявлення злочинів, які готують або вчинено, встановлення та виявлення винних, об'єктів (осіб і предметів) – носіїв доказової інформації, предметів

злочинного посягання й інших об'єктів, які мають значення для встановлення істини у справі. Він доводив, що метою розшукової діяльності є виявлення, а метою розслідування – доказування [9, с. 397–398]. Логічним раніше видавався висновок, що під час розслідування злочину динаміку слідчої діяльності встановлювали протягом усього розслідування формулюванням пізнавальних завдань; розшукові виконували щодо індивідуально визначених об'єктів (осіб, яких розшукували, речових доказів) шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого.

Сьогодні межа розшукової та слідчої діяльності на досудовому розслідуванні є чітко окресленою – це неможливість отримати відомості про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб, ніж проведення НС(Р)Д. Принципово новий характер діяльності слідчого можна пов'язати із сучасною інформаційною моделлю злочину, яка суттєво ускладнює типізацію слідчих ситуацій початкового та подальшого етапів розслідування.

Ця модель має ознаки багатоепізодної злочинної діяльності, пов'язана з виявленням лише злочинного наміру встановленої або не встановленої особи. Стандартизований підхід до розслідування окремих злочинів у злочинній сукупності не призводить до очікуваного результату – доказування злочинної діяльності та ролі кожного суб'єкта, що бере в ній участь. Зазначене зумовлено тим, що для викриття злочинця та його злочинної діяльності в сучасних умовах недостатньо реконструювати подію. Вона має бути прогнозована, і лише після фіксації наступної спроби вчинення злочину постає можливість цілком відтворити подію злочинів, що вчинені в минулому, встановити мотиви дій конкретного злочинця.

Одним із суттєвих критеріїв типізації слідчих ситуацій В.А. Журавель вважає ступінь їх впливу на процес формування стратегічних і тактичних завдань розслідування й визначення оптимальної послідовності проведення слідчих дій або тактичних операцій, що спрямовані на виконання цих завдань [10, с. 128]. Превалювання серед криміналістів ретроспективного напрямку слідчо-судового пізнання, концентрування уваги слідчого на віддаленому в часі об'єкті пізнання накладали відповідний відбиток на завдання розслідування. У цьому контексті І.В. Басиста вважає сучасний процес розслідування кримінальних правопорушень складним через

завдання слідчого щодо реконструювання події злочину, відтворення наочної картини обставин його вчинення [11, с. 51]. Утім, аналіз матеріалів практики та результати анкетування практичних працівників засвідчують, що ступінь складності, трудомісткості досудового розслідування злочинів пов'язаний, передусім, із кількістю епізодів злочинної діяльності й осіб, які брали в ній участь. За таких обставин слідчий може здійснювати пізнання одного об'єкта (злочину), що наявний у минулому, іншого – у реальному часі (спроби вчинення злочину).

Отже, двовекторність тактичних завдань розслідування дає підстави виокремлювати слідчу та слідчо-розшукову моделі типових ситуацій розслідування.

Слідча модель ситуації характеризується наявністю фактичних даних про вчинення кримінального правопорушення та/або особу злочинця. Тому типізація моделей слідчих ситуацій дасть змогу слідчому забезпечити повноту розслідування – доказування події злочину, винуватості конкретної особи в учиненні кримінального правопорушення (форми вини, мотивів і мети вчинення кримінального правопорушення) й інших обставин, коло яких має релевантне значення, тобто тих, що відповідають пошуковому завданню слідчого з метою доказування ознак складу конкретного кримінального правопорушення.

Слідчо-розшукова модель ситуації передбачає наявність фактичних даних про злочинні наміри встановленої/невстановленої особи або групи осіб учинити кримінальне правопорушення, вона визначає такі напрями діяльності слідчого, як виявлення, викриття та документування злочинної діяльності, особи або групи осіб. Для цього слідчий повинен обрати відповідний комплекс слідчих (розшукових) дій, обов'язковим елементом якого є негласні слідчі (розшукові) дії. Типізація таких ситуацій надасть можливість стандартизувати умови обов'язкового обрання негласних слідчих (розшукових) дій як засобів слідчої діяльності під час розслідування окремих видів злочинів, а також розробити типізовані рекомендації щодо здійснення розслідування багатоепізодних кримінальних проваджень (кримінальних правопорушень високої складності).

Слідчо-розшукові ситуації розслідування дають змогу розв'язати типові тактичні завдання початкового етапу розслідування, основним засобом реалізації яких є проведення негласних

слідчих (розшукових) дій у комплексі із слідчими (розшуковими) діями, зокрема:

- документування мотиву злочинної діяльності кожного учасника злочинної групи;
- виявлення осіб у складі групи, які не були обізнані щодо вчинення злочину;
- виявлення зв'язків між учасниками групи, причинно-наслідкових зв'язків, що засвідчують наявність корупційного складника злочинної діяльності, міжрегіональних, транснаціональних злочинних зв'язків;
- визначення функцій кожного учасника групи, конкретизація ролі кожного учасника групи;
- встановлення методів конспірації злочинної діяльності групи, методів підтримки бездоганного авторитету її керівників, що могли формувати у співучасників упевненість стосовно можливості ухилитися від відповідальності за вчинення групових злочинів у разі їх виявлення правоохоронними органами;
- недопущення настання запланованого результату особливо тяжкого злочину.

Висновки і пропозиції. Типова слідчо-розшукова модель ситуації розслідування є спрощеною системою інформації, порівняно зі слідчою моделлю ситуації. Якщо остання визначається на підставі як змісту (характеру), так і обсягу (ступеня повноти) первинної інформації, то слідчо-розшукова може визначатися лише через її зміст, який завжди полягає в достовірності відомостей щодо злочинних намірів встановленої або невстановленої під час первинної перевірки особи/групи осіб. Тому її не можна порівнювати з класичною ситуацією «неочевидного злочину», що встановлюється через обсяг фактичної криміналістично значущої інформації [12, с. 49].

На подальшому етапі розслідування слідчо-розшукова ситуація є комплексною інформаційною моделлю, що характеризується встановленою динамікою злочинної діяльності – кількістю епізодів, інтенсивністю їх учинення, кількістю злочинців, що входять у групу осіб, специфікою розподілу їх ролей під час учинення злочину організованою групою.

У контексті розслідування злочинів, що мають комплексний/системний характер злочинної діяльності, типізація слідчо-розшукових ситуацій надасть можливість уникнути формалізованого підходу до планування як розслідування загалом, так і негласних слідчих (розшукових) дій зокрема. Це підвищить рівень професійної придатності слідчих, сприятиме спеціалізації їх

на конкретному виді злочинів, забезпечивши таким способом майбутній штат «детективів».

Слідча та слідчо-розшукова моделі ситуацій розслідування мають певну специфіку щодо обсягу та методу діяльності слідчого, тому постає необхідність типізації таких ситуацій у межах початкового та наступного етапів розслідування окремого виду злочинів.

Список використаної літератури:

1. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2001. 426 с.
2. Волобуєв А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики: лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
3. Гавло В.К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*. М., 1973. С. 90–94.
4. Филиппов А.Г. К вопросу об особенностях расследования отдельных видов и групп преступлений. *Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений*. Свердловск, 1980. С. 23–27.
5. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: «Апостиль», 2013. 440 с.
6. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М.: «Мегатрон XXI», 2000. 334 с.
7. Самойленко О.А. Особенности розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій: монографія. Київ, 2009. 328 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05?find=1&text=%F1%EB%B3%E4%F7%E8%E9#w11>.
9. Белкин Р.С. Курс криминалистики. М.: «ЮНИТИ-ДАНА», 2001. 837 с.
10. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: «Апостиль», 2012. 304 с.
11. Басисита І.В. Криміналістичний світогляд слідчого: проблеми та перспективи. *Криміналіст первопечатный*. 2015. № 10. С. 49–57.
12. Ищенко Е.П. Ситуационный подход к применению научно-технических средств на первоначальном этапе расследования неочевидных преступлений. *Следственная ситуация*: сб. науч. тр. М., 1984. 80 с. С. 46–49.

Самойленко Е. А. Следственная и следственно-розыскная модели типичных ситуаций расследования уголовных правонарушений

В статье использован концептуальный подход к пониманию содержания типичных следственных ситуаций расследования уголовных правонарушений. Проведен анализ специфики розыскной деятельности следователя и современной информационной модели преступления. Констатируется двухвекторность тактических задач расследования, которая дает автору основания выделять следственную и следственно-розыскную модели типичных ситуаций расследования. Автор приходит к выводу, что следственно-розыскная модель ситуации предполагает наличие фактических данных о преступных намерениях установленного/неустановленного лица или группы лиц совершить уголовное правонарушение, она определяет такие направления деятельности следователя, как выявление, разоблачение и документирование преступной деятельности лица или группы лиц.

Ключевые слова: преступление, киберпространство, классификация, модель следственной ситуации, негласные следственные (розыскные) действия, розыскная деятельность, следственная ситуация.

Samoilenko O. A. Investigative and investigative-search models of typical situations of the investigation of criminal offenses

The article uses a conceptual approach to understanding the content of typical investigative situations of the investigation of criminal offenses. The analysis of the specifics of the investigative activities of the investigator and the modern information model of the crime was conducted. The two-vector tactical tasks of the investigation are stated, which gives the author grounds to single out the investigative and investigative-search model of typical investigation situations. The author comes to the conclusion that the investigative-search model of the situation implies the existence of evidence about the criminal intentions of an established/unidentified person or group of persons to commit a criminal offense;

Key words: crime, cyberspace, classification, model of the investigative situation, covert investigative (search) actions, search activity, investigative situation.